

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Алієва Сабіна Аббас кизи

Кіпрська політика Туреччини у роки правління Мустафи Кемалю Ататюрка (1923–1938)

УДК 327. Міжнародні відносини
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.22>

Алієва Сабіна Аббас кизи
дисертант на здобуття наукового
ступеня доктора філософії
Бакинського слов'янського університету
вул. Сулеймана Рустама, 25, Баку,
Азербайджан
ORCID: 0000-0001-5295-7873

Основною метою дослідження є всебічне вивчення місця кіпрського питання у зовнішній політиці Туреччини, основних чинників, що зумовлюють кіпрську політику у роки правління М.К. Ататюрка.

Методи. При написанні статті використовувалися методи історико-описового, історико-логічного аналізу, аналізу та синтезу, івент-аналізу.

Наукова новизна статті. У статті з наукової точки зору досліджено місце кіпрського питання у зовнішній політиці Туреччини в період правління Ататюрка, інтереси та позиція Туреччини, докладно вивчені основні фактори, що зумовлюють кіпрську політику Туреччини в умовах конкретного історичного періоду.

Насамкінець зазначається, що головним пріоритетом Турецької Республіки, створеної після визвольної війни під керівництвом Ататюрка, стало просування нової держави на міжнародній арені, формування її внутрішньої та зовнішньої політики. У той же час офіційне визнання анексії Кіпру Сполученим Королівством Лозанським договором призвело до того, що кіпрське питання залишилося на задньому плані. Тим не менш, у 1923–1938 роках кіпрське питання займало стратегічно важливу позицію в політиці Ататюрка. Туреччина прагнула підтримувати відносини з турками-кіпріотами лише на соціокультурному рівні, виходячи з міжнародних умов, умов спілок та договорів, до яких вона входила. Кіпрське питання, хоч і на неофіційному рівні, постійно знаходилося в центрі уваги турецького уряду. Так, за прямими вказівками Ататюрка стан турецької громади Кіпру, соціокультурні умови завжди перебували під контролем турецького уряду. Постійно зустрічаючись із провідними представниками інтелігенції турецької громади Кіпру, Ататюрк надавав їм матеріальну та моральну підтримку у вирішенні проблем громади, прагнув розвитку турецької мови та культури на острові, боровся за збереження зв'язків з батьківщиною.

Ключові слова: М.К. Ататюрк, кіпрська проблема, Лозанський договір, турецька громада, реформи.

Вступ. Кіпр, розташований на перетині європейського, азіатського та африканського континентів та трьох великих цивілізацій, має вигідне геополітичне та геостратегічне становище. Становище острова, що дозволяє використовувати його як стратегічний порт, що забезпечує морське панування в регіоні Східного Середземномор'я, і військову базу з точки зору безпеки, зумовило його історію і призвело до того, що він постійно перебував у центрі уваги світових держав. Кіпр, завойований Османською імперією у 1571 році, залишався під владою Османів протягом 308 років. З передачею острова в оренду Сполученому Королівству відповідно до кіпрської конвенції, підписаної 4 червня 1878, Османське правління на Кіпрі закінчилося, і почався період британського правління, що охоплює період з 1878 по 1960 рік. Хоча право власності на острів залишалося за імперією Османа, Кіпр фактично залишався під владою Королівства до 1960 року.

Мета статті полягає у розкритті особливостей Кіпрської політики, виявлення основних факторів,

що зумовлюють кіпрську політику Турецької Республіки у роки правління М.К. Ататюрка.

Методи дослідження. Основними методами, використаними у статті, є аналіз та синтез, історико-описовий та історико-логічний аналіз, івент-аналіз.

Новизна. У статті вперше з наукової точки зору досліджено місце кіпрського питання у зовнішній політиці Туреччини в період правління Ататюрка, інтереси та позиція Туреччини, детально проаналізовано основні фактори, що зумовлюють кіпрську політику Туреччини в умовах конкретного історичного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча не так багато робіт, присвячених проблемі Кіпру в період правління М.К. Ататюрка, але можна відзначити кілька важливих джерел у цьому напрямі. Д. Юксель [3], С. Акгюн [8], С. Ісмаїл [7] та інші автори у своїх наукових працях досліджували місце кіпрського питання у зовнішній політиці Ататюрка, позицію уряду Туреччини з цього питання, відносини уряду Туреччини з провідними інтелектуалами Кіпру.

Результати. Зазнавши поразки у війні з Росією в 1877–1878 роках, імперія Османа підписала з Росією Сан-Стефанський договір. Однак умови договору були надто суворими для імперії Османа [1]. Створене договором нове політичне середовище – значне посилення впливу Росії на Балканах непокоїло європейські держави, особливо Сполучене Королівство. Щоб запобігти зміцненню Росії у регіоні, 25 травня 1878 року Сполучене Королівство запропонувало державі Османа укласти союз проти Росії. 4 червня 1878 між сторонами була підписана кіпрська конвенція про оборону. Відповідно до Конвенції Великобританія зобов'язалася захистити території османської держави в Азії від нападів Росії, підтримати імперію Османа на Берлінському конгресі і гарантувати, що Конгрес закінчиться на користь Османської імперії. Проте замість османи погодилися тимчасово передати острів Кіпр Великобританії [1]. Так, на Берлінській конференції, скликаній для перегляду Сан-Стефанського договору, було прийнято рішення про оренду острова Кіпр Британії. Після того, як контроль над островом перейшов до рук англійців, турки були звільнені від своїх обов'язків, а на їхнє місце було введено греки-кіпріоти. Головною метою англійців було повністю покласти край пануванню турків і підпорядкувати собі греків-кіпріотів. Конституцією, прийнятою 1878 року, Законодавче, виконавче та судове управління було покладено на верховного комісара. Турецька громада почала дистанціюватися від адміністрації. 23 березня 1882 року до складу Зборів Каваніну, сформованих 1879 року як законодавчий орган Кіпру, було внесено зміни. Відповідно до цієї зміни, рада мала складатися з 18 членів, 12 обраних та 6 призначених. Вибрані члени були визначені як 9 греків та 3 турки відповідно до співвідношення чисельності населення грецької та турецької громад Кіпру. Цей крок колоніального уряду, який ігнорував той факт, що острів був землею держави Османа і був тимчасово зданий в оренду Сполученому Королівству, розчарував турків-кіпріотів, які вважали, що острів все ще знаходиться під суверенітетом держави Османа. Це несправедливе рішення спричинило активізацію провідних представників турецької громади Кіпру. Так, тодішній муфті Кіпру Мехмет Асім Ефенді та інші видні діячі направили телеграму Верховному комісару серу Роберту Біддулпе та Баб-и Алі, в якій висловили протест проти ситуації, що склалася. Баб-и Алі направив директиву послу Мусурус Паші в Лондоні 6 квітня 1882 року з проханням повідомити міністра закордонних справ Великобританії лорда Джорджа Гранвіла, що турки-кіпріоти не задоволені зміною, внесеною до структури ради [5].

Під приводом участі Османської імперії у війні на боці Німеччини у Першій світовій війні Великобританія порушила кіпрську Конвенцію 1878 і анек-

сувала Кіпр 5 листопада 1914 року. Вважаючи цей крок заключним етапом Енозісу, прем'єр-міністр Греції Е.Венізелос заявив, що об'єднання Кіпру з Грецією відбудеться в найближчому майбутньому [9]. Британці, які чинили сильний тиск на турків-кіпріотів під час війни, також використали для цієї мети місцевих грецьких військових. Зазнавши поразки у Першій світовій війні та втративши свої землі, Османська держава розпочала визвольну війну під керівництвом Мустафи Кемалю Ататюрка, одного з провідних лідерів турецького світу. Завершивши війну перемогою, турки відновили свою державність та створили Турецьку Республіку. Головною метою республіки було визнання нової держави на міжнародній арені. З Лозаннським договором, підписаним між Туреччиною та союзними державами 24 липня 1923 року, Турецька Республіка була визнана на міжнародному рівні сучасною національною державою. У перші роки правління Ататюрка головною метою зовнішньої політики України було збереження незалежності держави. Зовнішня політика ґрунтувалася на таких основних засадах, як реалістичність, незалежність, миролюбність, західництво. Основним ідеалом новоствореної республіки було здійснення революційних перетворень в економічній, соціальній, культурній сферах, перетворення Туреччини на сучасну державу, досягнення сучасного рівня культурного розвитку. Цей ідеал став важливим чинником у формуванні зовнішньої політики України М.К. Ататюрка. Незважаючи на те, що Лозаннським договором низка питань у зовнішній політиці Туреччини знайшла своє юридичне рішення, реалізація умов договору виявилася аж ніяк не легкою та без втрат. Юридичний статус Кіпру також було визначено Лозаннським договором. Підписанням договору анексія острова Сполученим Королівством була офіційно визнана Туреччиною. Новий статус Кіпру було закріплено статтями 16, 20 та 21 договору. Так, відповідно до статті 16, Туреччина відмовилася від свого суверенітету та всіх прав на землі та острови, які залишилися за межами визнаних договором кордонів, а також згідно зі статтею 20 визнала анексію острова британським урядом. Однак відповідно до статті 21 туркам-кіпріотам було надано право вибору щодо свого громадянства протягом 2 років [6]. Офіційне приєднання Кіпру до Сполученого Королівства за Лозаннським договором викликало невдоволення активістів турецької громади Кіпру, які прийняли цю ситуацію, хоча й неохоче. Адвокат Ахмед Мітхат Ефенді, один з провідних представників турецької громади Кіпру, у своїй газеті «Правда», заснованій у 1923 році, підкреслив, що основне завдання турецької громади – зберегти свою присутність на острові [8]. Оскільки політичний статус Кіпру, встановлений Лозаннським договором, не викликав суперечок між сторонами, кіпрське питання не було офіційно включене до

порядку денного уряду Туреччини до 1950-х років. У той же час діяльність Атаюрка з державного будівництва нової незалежної республіки, а також процес формування власної внутрішньої та зовнішньої політики призвели до того, що проблема Кіпру відійшла на другий план. Туреччина прагнула підтримувати відносини з турками-кіпріотами лише на соціокультурному рівні, виходячи з міжнародної кон'юнктури, умов спілок та договорів, до яких вона входила. Кіпрське питання, хоч і на неофіційному рівні, постійно знаходилося в центрі уваги турецького уряду. Так, за прямими вказівками Атаюрка стан турецької громади Кіпру, соціокультурні умови завжди перебували під контролем турецького уряду. У період правління Атаюрка були проведені зустрічі з передовими, інтелектуальними представниками турецької громади Кіпру, надана економічна підтримка з деяких питань, відрядження вчителів з Туреччини в турецькі школи Кіпру, відкрито консульства в Ларнаку та ін. Турецький народ Кіпру у новоствореній республіці. Всі реформи, проведені в Туреччині під керівництвом Атаюрка, зокрема такі реформи, як Культурний Закон, літературна революція, революція одягу, революція прізвищ, віталися серед турків-кіпріотів, які також прагнули провести ці реформи. Атаюрк підтримував активних турків у цій справі, їм також надсилалася матеріальна підтримка.

У 1878–1925 роках управління Кіпром здійснював верховний комісар Сполученого Королівства. 10 березня 1925 року острів було оголошено «королівської колонією» (Crown Colony) і став керуватися губернатором, як та інші колонії [9]. Після цього політика контролю, яку колоніальний режим намагався нав'язати турецькій громаді, зустріли з невдоволенням. Залучення людей, близьких до їхньої політики, на такі важливі політичні посади, як членство в Раді Каваніну, окружне управління Євкаф і т.д. не віталось турецькою громадою. З цим британський уряд хотів створити громаду, вірну собі і не виходить з-під контролю, яка б приймала всі його рішення.

Нова Турецька Республіка, яка вже отримала міжнародне визнання, правильно враховуючи внутрішній стан країни та міжнародну кон'юнктуру, баланс сил, а також прагнучи відновити відносини з державами світу на основі принципу «світ удома – мир у всьому світі», намагалася не висувати будь-яких претензій у політичному ставленні до острова, наслідуючи реалістичну політику щодо острова Кіпр, як і в багатьох інших питаннях.

Зовнішня політика Турецької Республіки щодо Кіпру розпочалася з часів Атаюрка. З перших років існування республіки Атаюрк звернув увагу до стратегічне значення острова. Інтерес Атаюрка до Кіпру знайшов своє вираження в ідеях, висловлених ним під час зустрічей із передовими особами острова, з військовими. Відомий кіпрський

інтелектуал Д. Манізаде у своїй роботі «Кіпр учора, сьогодні і завтра» розповів про бесіду Атаюрка з офіцерами під час військових навчань. Під час розмови Атаюрк підкреслив, що Кіпр дуже важливий для Туреччини і доки острів залишається в руках ворога, шляхи постачання регіону будуть закриті, і що увага обов'язково має бути зосереджена тут [2]. Це свідчить про те, що за Атаюрка проводилася політика, в якій поряд із соціальними, культурними інтересами турецької громади Кіпру враховувалися і політичні чинники. Атаюрк наказав не евакуювати острів, зупинити швидко міграцію турків-кіпріотів до Туреччини, які не ухвалили британського громадянства.

Політичний зв'язок уряду Туреччини з островом здійснювався через турецьке консульство, відкрите Ларнаку в 1925 року. Відповідно до статті 21 Лозанського договору консульство проводило офіційну роботу з міграції, допомагаючи приблизно 8 тисяч турків, які скористалися правом на імміграцію до Туреччини [8]. Консульство також надавало допомогу молоді у сфері освіти, підтримувало діяльність турецьких асоціацій, сприяло поширенню серед турків-кіпріотів реформаторських перетворень, здійснених Атаюрком.

Політична ситуація на острові у цей період була складною. Так, на виборах 1930 року турецькі націоналісти-кемалісти під керівництвом Неджати Озкана змогли здобути перемогу та увійти до Зборів. Якщо раніше загрозою для британців вважались лише націоналістичні греки-кіпріоти, які виступали проти британської політики в парламенті, то перемога турків-націоналістів на виборах до парламенту почала більше турбувати британців. 1 травня 1931 року Н. Озкан та його група об'єдналися під назвою Кіпро-турецький Національний Конгрес. Незважаючи на заборону британців, Конгрес призначив Ахмеда Саїда муфтієм Кіпру. Однак британці не прийняли це призначення, припустивши, що муфтіят використовуватиметься в політичних цілях, тоді як британський колоніальний режим терпимо ставився до грецьких ченців Кіпру [3]. Конгрес був першим політичним союзом турків-кіпріотів, хоча його рішення не було прийнято британським керівництвом.

У 1931 році греки-кіпріоти, виступаючи проти британського режиму та висунувши вимоги Енозису, за підтримки Греції повстали проти британського правління на острові. Побоюючись об'єднання грецької та турецької громад проти колоніального режиму, британці розпустили Законодавчі Збори. Тоді як Н. Озкан заявив, що турки-кіпріоти задоволені британським урядом, але якщо британці покладуть край своєму правлінню на острові, то права Туреччини на острові значно більші, ніж у Греції, виходячи з географічної близькості та історичних фактів. Озкан підтримував постійний зв'язок із урядом Туреччини. Він 26 квітня 1937 року

надіслав звіт прем'єр-міністру І.Іненю з проханням про допомогу в уряді Туреччини. У звіті йшлося про несправедливу позицію британського уряду по відношенню до турків-кіпріотів і про тиск з боку греків-кіпріотів [4].

Намагаючись запобігти активізації турецьких націоналістів на Кіпрі, британський колоніальний режим почав запроваджувати обмеження проти турків-кіпріотів, особливо у сфері освіти. Відповідно до закону, прийнятого в 1933 році, у кожному повіті для управління початковими школами було засновано Комітет з освіти та посаду радника з освіти. Радники і члени комітетів призначалися безпосередньо урядом, а чи не з реальних представників місцевих громад. Ці комітети прагнули розірвати духовні зв'язки кіпріотів-турків із Туреччиною. З цією метою навіть було прийнято метод «навчання без книг». Таким чином заборонялося читати книги, надіслані з Туреччини. Після 1931 року більшість турецьких початкових шкіл було закрито, а вчителів звільнено. Також заборонили застосування на Кіпрі культурного закону, прийнятого в Туреччині. Основна мета цієї політики полягала у повному розриві духовних, культурних зв'язків турків на Кіпрі з Туреччиною. На противагу політиці британського уряду турки заснували Федерацію кіпрських турецьких інститутів із представниками політичних партій, спілок та організацій.

В інтерв'ю Рауфа Денкташа 14 липня 2010 року про М.К.Ататюрку та кіпрське питання виділяються цікаві моменти, пов'язані з кіпрською політикою Туреччини в роки правління Ататюрка. Денкташ говорив про підтримку турків-кіпріотів під час війни за незалежність до проголошення Турецької Республіки, допомоги полоненим, привезеним англійцями з Чанаккале, продовження націоналізму, про просування в той період грецької армії в Анатолії, про постійний тиск греків-кіпріотів на турецькі села. У своєму інтерв'ю Денкташ згадував як британці, які також почали побоюватися турків-кіпріотів після повстання греків у 1931 році проти колоніального режиму, заборонили турецькі прапори, національну літературу, як турки-кіпріоти у святкові дні їхали до консульства Туреччини, щоб побачити тур.

Британський уряд також вважав за прийнятну політичну присутність турків проти грецької громади на острові, не схвалюючи переселення турків. 1 листопада 1928 року у Туреччині запроваджено новий латинський алфавіт, а 1930 року турки-кіпріоти також зажадали від британського уряду використовувати нові турецькі літери в офіційних колах. У результаті британський уряд вирішив створити комісію, що складається з провідних представни-

ків турецької громади, і було складено звіт із аналізом ситуації. У звіті містилися такі рекомендації, як вивчення нових турецьких літер турецькими офіційними особами до червня та складання іспитів протягом трьох місяців, з 1931 року написання звернень до уряду з новим алфавітом, а після закінчення навчального року проведення уроків турецькими вчителями для навчання населення новим літерам [7].

Висновки. З 1923 по 1938 Кіпрське питання займало стратегічно важливе положення в політиці Ататюрка і було одним з ключових питань у зовнішній політиці Туреччини, незважаючи на офіційне визнання анексії острова Сполученим Королівством. Уряд Ататюрка проводив політику, що відповідає політичному інтересу турків-кіпріотів до Туреччини. Турецька громада Кіпру уважно стежила за діяльністю Ататюрка не лише в економічній, культурній, соціальній сферах, а й у політичних питаннях. Турецька громада Кіпру завжди була в центрі уваги Ататюрка, хоч і побічно, цікавилася потребами та бажаннями турків, із цією метою постійно вела переговори з представниками інтелігенції громади. 10 листопада 1938 року, коли помер Ататюрк, турецька громада Кіпру також оголосила жалобу. Турецький народ Кіпру захоплювався Ататюрком, підтримував проведену ним політику, демонстрував прихильність до його принципів, завжди з ентузіазмом ставився до нововведень, які він здійснював та засвоював їх.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Cyprus Convention, 4 June 1878: [Electronic resource]. URL: http://kypros.org/Kyrenia/Documents/items/cyprus_convention_1878.htm
2. Derviş Manizade. Kıbrıs Dün Bugün Yarın, İstanbul, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yay., No: 8, 1975
3. Dilek Yiğit Yüksel. Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi (1914–1958) // Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VIII/18-19, 2009
4. Faiz Kaymak. Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü? / Haz. Müfide Zehra Erkin, İstanbul, Alpay Basımevi, 1968
5. George S. Hill. The History of Cyprus, Cambridge, Cambridge University Press, 1952
6. Lozanna sülh müqaviləsi, 24 iyul 1923 // [Electronic resource]. URL: <https://www5.tbmm.gov.tr>
7. Sabahattin İsmail, Ergin Birinci. Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri 1919–1938, İstanbul, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, 1989
8. Sibel Akgün. Atatürk Dönemi Türkiye ve Kıbrıs Türk Toplumunu İlişkileri (1923–1938), The Journal of Academic Social Science Studies, vol. 5, Issue 1, February 2012
9. Şükrü Sina Gürel, Kıbrıs Tarihi (1878–1960) Kolonyalizm Ulusçuluk ve Uluslararası Politika, İstanbul, İmge Kitabevi, 2020

Cyprus policy of Turkey during the reign of Mustafa Kemal Ataturk (1923–1938)

Aliyeva Sabina Abbas

Postgraduate Student
Baku Slavic University
Suleyman Rustam str., 25, Baku,
Azerbaijan
ORCID: 0000-0001-5295-7873

The main goal of the research is a comprehensive study of the place of the Cyprus issue in Turkish foreign policy, the main factors determining the Cypriot policy during the reign of M.K. Ataturk.

Methods. When writing the article, the methods of historical and descriptive, historical and logical analysis, analysis and synthesis, and event analysis were used.

The scientific novelty of the article. The article scientifically examines the place of the Cyprus issue in Turkey's foreign policy during the reign of Ataturk, the interests and position of Turkey, and examines in detail the main factors determining Turkey's Cyprus policy in a particular historical period.

In conclusion, it is noted that the main priority of the Turkish Republic, created after the liberation war under the leadership of Ataturk, was the promotion of the new state in the international arena, the formation of its domestic and foreign policy. At the same time, the official recognition of the annexation of Cyprus by the United Kingdom by the Treaty of Lausanne led to the Cyprus issue remaining in the background. Nevertheless, in 1923–1938, the Cyprus issue occupied a strategically important position in the policy of Ataturk. Turkey sought to maintain relations with Turkish Cypriots only at the socio-cultural level, based on international conditions, the terms of alliances and treaties to which it was a part. The Cyprus issue, although at an informal level, has been constantly in the focus of the Turkish government's attention. Thus, according to the direct instructions of Ataturk, the state of the Turkish community of Cyprus, socio-cultural conditions have always been under the control of the Turkish government. Constantly meeting with leading intellectuals of the Turkish community of Cyprus, Ataturk provided them with material and moral support in solving the problems of the community, sought to develop the Turkish language and culture on the island, and fought to preserve ties with his homeland.

Key words: M.K. Ataturk, the Cyprus problem, the Treaty of Lausanne, the Turkish community, reforms.